

bezit waren van de lettertypes waarmee bepaalde illegale bladen gedrukt waren. Men gebruikte daar evenwel als regel lettertypes voor die op honderden plaatsen aanwezig waren; dat een controlemaatregel als die welke door de *Sicherheitspolizei* getroffen was, bij de zettters en drukkers niettemin het gevoel versterkte dat zij met hoogst riskant werk bezig waren, spreekt vanzelf.

De 'grote' illegale bladen trachtten als regel verscheidene drukkers tegelijk in te schakelen die in verschillende delen des lands hun bedrijf hadden; dat vereenvoudigde het transportprobleem van de duizenden, ja tienduizenden exemplaren die gereedkwamen. Die drukkers ontvingen dus òf het zetsel (maar dat was letterlijk en figuurlijk loodzwaar – het transport van dat zetsel was vaak een probleem op zichzelf ¹) òf de stypes. Het lag bij elk illegaal blad weer anders. Van *Je Maintiendrai* werd de gehele oplaag die van 15 000 tot 25 000 exemplaren steeg, bij één drukkerij gedrukt, de Drukkerij Mercurius in Leeuwarden (om de *Sicherheitspolizei* op een dwaalspoor te brengen werden de nummers in Friesland altijd later verspreid dan elders), *Trouw* had op een gegeven moment alleen al in de provincie Groningen zes drukkers die ingeschakeld konden worden. Hoe kwetsbaar de illegale drukkers waren, blijkt uit het veelzeggende feit dat toen in de zomer van '44 het grote *Trouw*-proces plaatsvond, ongeveer de helft van de illegale werkers die terecht stonden, zettters en drukkers van *Trouw* waren, onder hen de Leeuwarder drukker Tiede van der Wey met drie van zijn zonen.² Van de tachtig veroordeelden heeft slechts één de oorlog overleefd.

★

Het heeft, dunkt ons, zin, het voorafgaande toe te lichten in de vorm van het relaas dat een van de redacteuren van *Het Parool*, drs. Jan Meijer, vijf jaar na de bevrijding aan de Enquêtecommissie deed. 'Voor elk nummer (werd)', zo zette hij uiteen,

¹ Aan *Trouw* werkten voor dat transport acht Indonesische studenten mee (Indonesische studenten behoefden zich immers niet in Duitsland te bevinden) die er zich door gewichtheffen in geoeft hadden om het zware zetsel zonder merkbare inspanning te dragen. ² Van der Wey heeft ook de Nederlandse vertaling van het in '40 door de minister van buitenlandse zaken, mr. E. N. van Kleffens, in Engeland gepubliceerde werk *The Rape of the Netherlands* in druk laten verschijnen. Het Engelse boek was ons land binnengesmokkeld. Er kwamen van de vertaling ook verscheidene gestencilde versies in omloop.